

Оценка на разнообразието на форми грах (*Pisum sativum* L.) с направление за зелена маса от колекцията на И Р Г Р- Садово

Мария Събева

Селскостопанска академия, Институт по растителни генетични ресурси „К. Малков“ – Садово
E_mail: maria_sabeva@ipgr.org

Резюме

Обект на изследването са 35 образца грах - зимен тип от колекцията на Института по растителни генетични ресурси - Садово. Цел на проучването е да се установи степента на генетично сходство и генетична отдалеченост на образците с направление за зелена маса, съхранени в националната генбанка. Образците са с произход основно от Франция и България. За групирането им е използван математически подход - клъстер, корелационен и факторен анализ, като са използвани показателите - *общ азот, сурови влакнини, сурова пепел, общи захари и танини*. Установена е отрицателна корелационна зависимост между *общ азот и сурови влакнини* ($r = -0.857$); *общ азот и сухо вещество* ($r = -0.824$); *танини и сухо вещество* ($r = -0.888$). Силно изразена положителна корелационна зависимост се наблюдава между *суровите влакнини и суровата пепел* ($r = 0.798$); *суровите влакнини и сухото вещество* ($r = 0.923$) и между *суровата пепел и сухото вещество* ($r = 0.920$). Направеното групиране на зимните форми грах позволява да се увеличи обективността на оценката и повишат възможностите колекцията от грах да се използва в различни направления.

Ключови думи: грах (*Pisum sativum* L.); зелена маса; химичен състав; корелация; клъстерен анализ; факторен анализ

Evaluation of the diversity of pea forms (*Pisum sativum* L.) with a direction for green mass from the collection of I R G R- Sadovo

Mariya Sabeva

Agricultural Academy, Institute of Plant Genetic Resources “Konstantin Malkov”, Sadovo,
E_mail: maria_sabeva@ipgr.org

Citation

Sabeva, M. (2023). Evaluation of the diversity of pea forms (*Pisum sativum* L.) with a direction for green mass from the collection of I R G R- Sadovo. *Bulgarian Journal of Crop Science*, 60(1) 28-35 (Bg).

Absrtact

The object of the study is 35 pea samples - winter type from the collection of the Institute of Plant Genetic Resources - Sadovo. The aim of the study is to determine the degree of genetic similarity and genetic distance of the samples with a direction for green mass stored in the national gene bank. The samples originate mainly from France and Bulgaria. For their grouping, a mathematical approach was used - cluster, correlation and factor analysis using the indicators - total nitrogen, crude fibres, crude ash, total sugars and tannins. A negative correlation was found between total nitrogen and crude fibres ($r = -0.857$), total nitrogen and dry matter ($r = -0.824$), tannins and dry matter ($r = -0.888$). A strong positive correlation was observed between crude fibre and crude ash ($r = 0.798$), crude fibre and dry matter ($r = 0.923$) and crude ash and dry matter ($r = 0.920$). The grouping

of winter pea forms allows to increase the objectivity of assessment and increases the possibilities of using the pea collection in different directions.

Key words: pea (*Pisum sativum* L.); green mass; chemical composition; cluster; correlation and factor analysis

ВЪВЕДЕНИЕ

Грахът се характеризира с многостранна употреба в зависимост от това каква част от него се използва: цялото растение - в свежо и сухо състояние за храна за животни и зелено торене; сухото зърно - за храна на животни и консумация от хората (пряко или във вид на добавка под формата на брашна); свежи зърна - пряка консумация, консервиране, замразяване (Angelova & Kalapchieva, 2014; Sabeva, 2019; Angelova & Sabeva, 2013, 2018; Sabeva & Angelova, 2022)

Един от основните аспекти на фуражното производство е неговото качество. Качеството на фуражите се определя от техния химичен състав, който зависи от условията на околната среда по време на растежа и в момента на прибирането. Наличието на зимуващи и пролетни форми грах дава възможност за широк избор на сортове, които могат да се прилагат като алтернатива на многогодишните бобови култури при храненето на преживните животни, поради високата си протеинова и енергийна хранителна стойност. На фона на честите летни засушавания грахът дава сигурни добиви и качествен фураж (Angelova & Kalapchieva 2014; Kirilov, 1990, 1998).

Фуражните сортове грах имат високо съдържание на протеин, което в сухото вещество на цялото растение е от 14% до 22%, а в зърното от 24% до 36%. Сламата на тази култура е с висока хранителна стойност. Виолетово цъфтящите сортове грах (*Pisum sativum* ssp. *arvense*), каквито са повечето от зимуващите форми, се използват за целорастенийно производство, докато бяло цъфтящите форми са предпочитани за производство на зърно. Типично фуражните сортове съдържат 2 - 3 пъти повече трипсинов инхибитор и танини в зърното. В една и съща фаза на развитие пролетните форми фуражен грах имат по - висока смиланост от зимуващите форми (Kirilov, 1990, 1998)

Високото съдържание на захари е предпоставка за по-лесното силажиране на зелената му маса, за разлика от зелената маса на другите бобови растения. Грахът добре се вписва в зеления конвейер за постоянно осигуряване на зелен фураж при хранене на животни на ясла, подходящ е и за хранене на дойни крави (Angelova & Kalapchieva, 2014; Sabeva & Angelova, 2018; Angelova & Sabeva, 2018; Kirilov, 1998).

При отбор на изходните форми за селекция с направление за зелена маса, освен морфологичните и продуктивните характеристики, все повече внимание се отделя на качествените показатели, определящи хранителната ценност на фуража - високо съдържание на протеин, минерални соли, въглехидрати. Качеството на фуража, като комплексна концепция в храненето на животните обхваща, баланса на хранителните вещества (Angelova & Kalapchieva, 2014; Sabeva, 2019).

Целта на изследването е да се установи степента на генетично сходство и отдалеченост на представителна извадка от 35 образеца зимен грах, с направление за зелена маса, по някои биохимични показатели с оглед на ефективното им използване в селекционно подобрителната работа с граха.

МАТЕРИАЛИ И МЕТОДИ

Растителен материал

Проучваната извадка от зимни форми грах (35 бр.), включва образци с произход предимно от България и Франция. В извадката преобладават ранни и средно ранни форми, с направление за зелена маса и на зърно. Образците са с обикновен тип на листа с дължина на ВП средно 160 дни. Височината на растението варира от 58,8 cm до 145,2 cm при средна стойност за групата $96,88 \pm 2,86$ (Sabeva, 2019). Изследваните образци в зависимост от височината си се разпреде-

лят в три групи. В първата група с височина до 89 cm попадат 31,3% от образците. Образците с височина от 90 до 99 cm, съставляват 12,5% от общия брой. В третата група (56.2%) с височина над 99 cm са включват предимно образци от *P. sativum ssp. arvense* с виолетови цветове и антоцианово петно в основата на прилистника (Sabeva, 2019). От тях 7 са бяло, а останалите 28 - лилаво цъфтящи. Семената имат гладка повърхност, кръгли, понякога с неправилна форма. Окраската е твърде разнообразна и варира от светло бежова до светло кафява, пъстра, от сиво зелена, тъмно зелена до тъмно кафява. (Angelova, 1995; Angelova & Sabeva, 2013; Sabeva, 2019).

Добивите за зелена маса и зърно се променят в зависимост от климатичните условия и от индивидуалните особености на отделните сортове, като различията по сортове не се съществени от 1,6 до 4,5 %. (Angelova & Yancheva, 1996; Angelova & Kouzмова, 2001; Angelova et al., 2001; Filipov, 1997; Ivanov, 2015, 2018; Kosev & Sachinski, 2010, Sabeva, 2019)

Оценката на образците по отношение съдържанието на: *общ азот (X1)*, *сурови влакнини (X2)*, *сурова пепел (X3)*, *водоразтворими захари (X4)* и *концентрирани танини (X5)* е извършена в биохимичната лаборатория на ИРГР- Садово.

Съдържанието на *общ азот / суров протеин* в зърното определено по метода на Kjeldahl, *сурови влакнини* - по Henverger & Stomann; *сурова пепел*, *водоразтворими захари* - по Shoorl (A. O. A. C, 1990); *Концентрирани танини %* по Terrill et. al. (1992) с бутанол- солна киселина (Ilieva & Dochkova, 1999).

Почвено-климатична характеристика

Образците са отгледани в опитното поле на ИРГР, на канелено- горска почва. Садово се намира в Горнотракийската низина, с надморска височина 141 m. и се отличава с преходно – континенталния климат (42°70'58'' N; 024'55'58'' E.). Характерно е, че зимата е чувствително по-мека в сравнение със северна България, а лятото е по-горещо. Средно годишната температура е 12,4 °C с минимум през месец януари и максимум през юли. В отделни години през месеците януари и февруари температурите се понижават за 2-3 дни под – 18°C, а в някои случаи дори и под – 20°C, което е особено важна за зимните форми.

Сумата на валежите има най- високи стойности през месец май 47, 5 mm и най- ниски през септември 14, 9 mm. (Boyadjieva & Stankova, 1990).

Вариабилността на изследваните показатели е определена чрез използване на вариационен анализ. Оценена е взаимовръзката между изследваните показатели, изразена чрез коефициента на корелация- r.

Групирането на 35-те изследвани образци е направено чрез йерархичен клъстер анализ. Използван е методът на междугруповото свързване (Ward, 1963; Dyuran & Odelly, 1977).

Математико - статистическата обработка на емпиричните данни е извършена чрез статистическата програма - SPSS Statistics 19.

РЕЗУЛТАТИ И ОБСЪЖДАНЕ

Вариационен и корелационен анализ

При отбора по качествени показатели е важно да се изясни вариабилността им (Kosev & Ilieva, 2015).

На таблица 1 са представени основните дескриптивни характеристики на биохимичния състав на надземната маса на представителна извадка от зимни форми грах средно за три години.

Вариационният коефициент е важен показател, чрез който се установява еднородността на изучавания признак. Стойностите на вариационния коефициент в нашето проучване, за изследвани показатели варира в границата от 1.86 % до 116.54 % (табл. 1).

Анализът на данните показва, че относително най – вариабилен е показателя съдържание на концентрирани танини- (C V= 116.54 %)

Изменчивостта на изследваните показатели, изразен чрез вариационния коефициент е най-слаба за показателя сухо вещество (C V = 1.86%) и най - висока за танините (C V = 116.54%) (Табл. 1).

Съдържанието на общ азот в зърното, варира в близки граници, което се потвърждава и от стойността на вариационния коефициент (C V= 5.54 %). При останалите показатели, е установен нисък коефициент на вариация: за сурови влакнини (C V= 17.85%); сурова пепел (C V= 11.36%) и общи захари (C V= 13.66%). Съдържанието на наблюдаваните биохимични показатели в това проучване е сравнимо с това докладвано

от други автори за други полски сортове грах (Angelova & Yancheva, 1996; Ivanov, 2015, 2018; Kosev & Sachinski, 2010; Sabeva et. al., 2014)

За установяване и оценка на взаимовръзките между изследваните показатели, е приложен корелационен анализ (Табл. 2).

Получените корелационни коефициенти, дават представа в аналитичен вид установените зависимости и дават възможност за оценка на съответните взаимодействия между показателите (Табл. 2).

За разлика от зърното (Kuneva & Sabeva, 2022), при надземната маса (зелената маса) се наблюдават силно изразена отрицателна корелационна зависимост между *общ азот и суро-*

ви влакнини ($r = -0.857$); *общ азот и сухо вещество* ($r = -0.824$); *танини и сухо вещество* ($r = -0.888$). Средна отрицателна корелационна зависимост се отчита между *общ азот и сурова пепел* ($r = -0.639$). Силно изразена положителна корелационна зависимост наблюдаваме между суровите влакнини и суровата пепел ($r = 0.798$); суровите влакнини и сухото вещество ($r = 0.923$) и между суровата пепел и сухото вещество ($r = 0.920$). Доказани слаби корелации има между *танините и суровата пепел* ($r = 0.333$) и *танините и суровите влакнини* ($r = 0.270$). Kosev et. al. (2012), също съобщават за подобни корелационни зависимости при изследваните от тях зимни генотипове.

Таблица 1. Параметри на основни дескриптивни характеристики за биохимичния състав на надземната маса при зимни форми грах средно за три години

Table 1. Parameter of main descriptive characteristics for the green mass biochemical composition of winter pea varieties for three years averagely

ПОКАЗАТЕЛИ/ INDICATORS	Брой образци/ Number of specimens	Min	Max	Mean	S E	S D	C V, %
Общ азот, % / Total nitrogen, %	35	2.16	4.00	3.09	0.07	0.43	13.79
Сурови влакнини, % / Crude fibers, %	35	17.06	34.94	24.82	0.75	4.44	17.89
Сурова пепел, % / Crude ash, %	35	5.63	10.98	7.36	0.17	1.02	13.84
Танини, % / Tannins, %	35	0.01	2.83	0.76	0.15	0.89	116.54
Сухо вещество, % / Dry matter, %	35	80.50	90.91	89.80	0.28	1.67	1.86

Таблица 2. Корелациона матрица между изследваните химични показатели

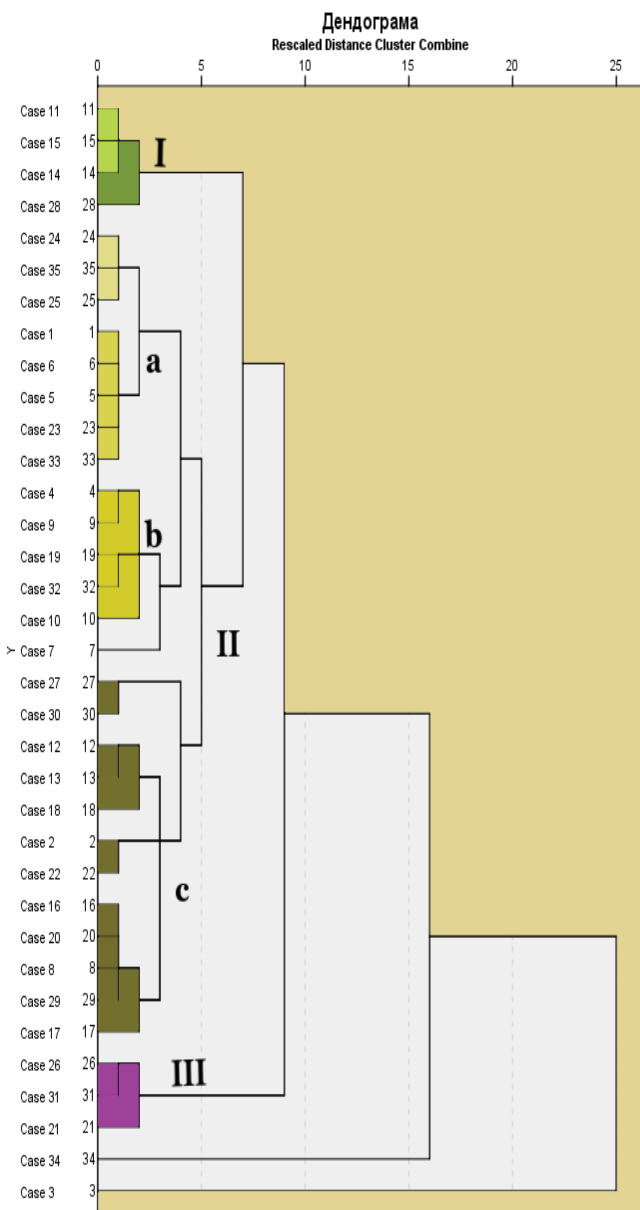
Table 2. Correlation matrix between the examined chemical indicators

	Общ азот/ Total nitrogen	Сурови влакнини/ Crude fibers	Сурова пепел/ Crude ash	Танини/ Tannins	Сухо вещество/ Dry matter
	x_1	x_2	x_3	x_4	x_5
x_1	1	-0.857**	-0.639**	-0.203	-0.824**
x_2		1	0.798**	0.270*	0.923**
x_3			1	0.333**	0.920**
x_4				1	-0.888**
x_5					1

x_1 общ азот (Total nitrogen); x_2 сурови влакнини (Crude fibres); x_3 сурова пепел (Crude ash); x_4 танини (Tannins); x_5 сухо вещество (Dry matter)

Йерархичен клъстер анализ

Чрез йерархичен клъстер анализ е оценена генетичната близост между образците чрез сравнение на показателите: *общ азот, сурови влакнини, сурова пепел, концентрирани танини и сухото вещество*. Получената дендограмата показва последователността на обединяване на изследваните образци и формирането на клъстерите (фиг. 1). Проучените зимни форми грах,

Фигура 1. Дендограма за сходството на зимните форми грах - зелена маса

Figure 1. Dendrogram for the similarity of winter pea varieties

се групират в **три** клъстера и *три независими групи*. В първия клъстер, сортовете се обединяват с по - високи стойности, на общ азот, суровата пепел и танините. Третият клъстер включва образци с високи стойности, по отношение съдържанието на сурови влакнини и сурова пепел и по - ниското съдържание на общ азот, спрямо средното проявление на проучваните показатели. За разлика от образците в първия клъстер, образците от третия не съдържат танини. Вторият клъстер е изграден от три подгрупи - „a“; „b“ и „c“. В първата подгрупа се обединяват сортове с по - високо съдържание на общия азот и на сурова пепел спрямо средните стойности и без съдържание на танини. Във втората подгрупа се обединяват сортове, които не съдържат танини, но за разлика от предходната група общият азот е с по - ниска стойност спрямо средната стойност, а съдържанието на сурова пепел е по - високо. Третата подгрупа включва повече образци и в нея попадат сортове с ниско съдържание на общ азот, но с по - високо съдържание на сурови влакнини и танини спрямо средната стойност на проучените показатели.

Анализ на главните компоненти- РС А

Генетичното разнообразие между образците е показано чрез прилагане на факторен анализ по метода на главните компоненти. Налице са две собствени стойности, които определят избора на *два* главни компоненти (табл. 3). Първият от компонентите обяснява 35,49 %, а вторият 25,31 % от цялото вариране. Главните компоненти (РС 1 и РС 2) обуславят 60.80 % от общото вариране на *генотип x среда*. Първият компонент е свързан главно с показателите – *общ азот, сурови влакнини и сухо вещество*. Показателите *сурова пепел и танини* участват във формирането на вторият компоненти (Табл. 3).

Разпределението на проучваните признаци във факторната равнина е представено на фигура 2 .

Признаците съдържание на сурова пепел, сухо вещество и сурови влакнини попадат в положителния квадрант на първи и втори фактор, докато признаците общ азот и танини са в положителната част на първи фактор и отрицателната на втори. Образец 95202113, е източник на вариране на сурова пепел и сухо вещество. Източници на вариране на сурови влакнини са

95202109, 95202093, 95202066. Тези образци са с произход от Франция, високи, подходящи за зелена маса. Зимните форми грах - 95202102, 26 E, M- 26 и 3 са източник на вариране на общ азот и танини. Образците, приближени към центъра

Таблица 3. Факторна матрица, получена по метода на главните компоненти

Table 3. Factor matrix obtained by the method of the component principle

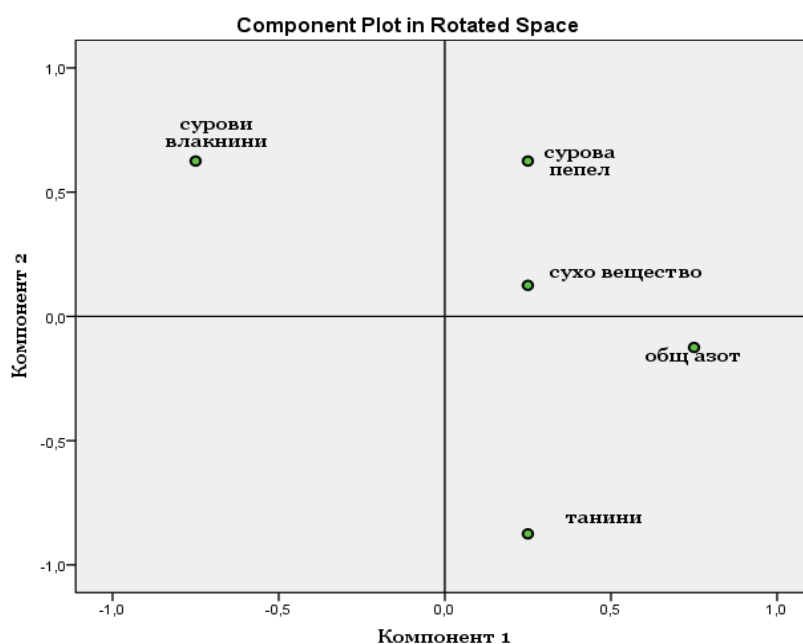
Фактори/ Factors	Компоненти/ Components	
	PC 1	PC 2
Общ азот/ Total nitrogen	,945	
Сурови влакнини/ Crude fibers	-,794	
Сурова пепел/ Crude ash		,725
Танини/ Tannins		-,724
Сухо вещество/ Dry matter	,265	
% от Варианса/ % of the variance	35,49 %	25,31 %

на компонентната равнина, могат да бъдат обединени в сърцевидна колекция по изследваните признаци. Сортовете на ИРГР – Садово - *Мир* и *Весела*, както и *Naota*, *M -59*, *M - 34* и *95202074* са източници на вариране на признаците – общ азот, сурови влакнини, сурова пепел, сухо вещество и танини (фиг. 3).

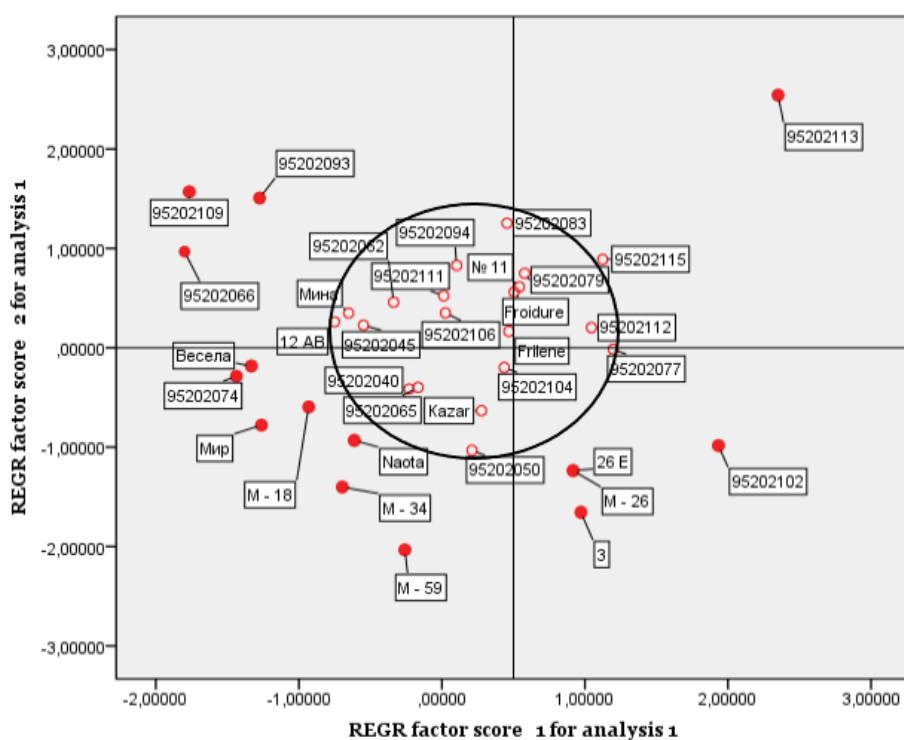
Останалите образци от извадката, приближени към центъра на компонентната равнина, могат да се обединят в сърцевидна колекция по изследваните признаци. Тази група от зимни форми, предоставя възможности за избор на образци за създаване на нови сортове с подходящи качествени характеристики. Те са подходящи за използването им в различни смеси със житна култура. Образците могат да се използват директно и за зелена маса и за сухо зърно.

ИЗВОДИ

За групиране на генотипове по генетично сходство и отдалеченост успешно могат да се прилагат клъстер и принципно компонентен анализ. Съвместното им прилагане позволява да се получи по-ясна представа за тежестта на

Фигура 2. Проекция на изследваните показатели във факторната равнина
Figure 2. Projection of the examined features in the factor plane

Фигура 3. Проекция на изследваните образци във факторната равнина
Figure 3. Projection of the examined specimens in the factor plane

проучваните признаци в диференцирането на изследваните генотипове.

Установени са силно изразена отрицателна корелационна зависимост между *общ азот и сурови влакнини* ($r = -0.857$); *общ азот и сухо вещество* ($r = -0.824$); *танини и сухо вещество* ($r = -0.888$). Силно изразена положителна корелационна зависимост наблюдаваме между суровите влакнини и суровата пепел ($r = 0.798$); суровите влакнини и сухото вещество ($r = 0.923$) и между суровата пепел и сухото вещество ($r = 0.920$). Доказани слаби корелации има между *танините и суровата пепел* ($r = 0.333$) и *танините и суровите влакнини* ($r = 0.270$).

Определени са зимни РГР от грах, които могат да се обединят в сърцевини колекции по изследваните признаци както и възможностите те да се включат в различни направление на използване.

Създадената база данни от наличните връзки между изследваните показатели, може да е се използва в селекционно подобрителната работа с граха в търсене на определени признаци

ЛИТЕРАТУРА

- A. O. A. C. (1990). (Association of Official Analytical Chemists). Official methods of analysis 15th, ed. AOAC, Arlington, V. A.
- Angelova, S., & Yancheva, Ch. (1996). Biological and agricultural characteristics of some accessions of winter forage pea. *Plant Science*, 10, pp. 64-67.
- Angelova, S., & Kouzмова, K. (2001). Effect of the agrometeorological conditions on the development and the yield of grain in some varieties of winter forage pea under conditions of Central South Bulgaria, *Plant Science*, 38, pp. 327-330.
- Angelova, S., & Sabeва, M. (2013). Chemical characterization of pea in Bulgarian collection, *Plant Science*, 50, 1, pp. 37-40.
- Angelova, S., & Sabeва, M. (2018). Pea (*Pisum sativum* L.) diversity in Bulgaria and a strategy for its utilization „AGROSYM 2018”, 116-121, ISBN 978- 99976-718-8-2; <http://agrosym.ues.rs.ba/index.php/en>
- Angelova, S., & Kalapchieva, Sl. (2014). Pea (*Pisum sativum* L.), AB Communications Ltd. – Sofia, ISSN-1314-4251.
- Boydjieva, D., & Stankova, P. (1990). Achievements in Wheat Breeding at the Institute of Introduction and Plant Resources, with regards to Stress Climatic Factors,

- Proceedings of International Symposium; Wheat Breeding- Prospects-Future Approaches*, Albena, Bulgaria, 270-273.
- Duran, B., & Odelle, P.** (1977). Cluster analysis, Moscow.
- Filipov, Hr.** (1997). Cultivation of winter fodder peas under dry conditions and obtaining high yields, *Plant Sciences*, 34, 9-10, pp. 49-54.
- Ilieva, An., & Dochkova, B.** (1999). Biochemical evaluation of forage pea cultivars and lines with a view to selection for resistance to *Bruchus pisi* L. (*Coleoptera Bruchidae*), *Acta Entomol. Bulg.* 2, 3, 4, pp. 37- 40.
- Ivanov, Gr., Sabeva, M., & Angelova, S.** (2015). Opportunities to use pea - wheat mixes in organic farming, New Knowledge Journal of Science Academic Publishing House „Talent“, University of Agribusiness and Rural Development, 4-4, 82-87, ISSN 2367-4598 (online).
- Ivanov, Gr.** (2018). of PhD Thesis, Identification of common winter wheat and pea genotypes suitable for organic farming.
- Kirilov, At.** (1990). Research on peas as ruminant forage. I- Yield and composition, *Livestock Sciences*, 6.
- Kirilov, A.** (1998) Comparison of forage qualities of winter pea (*Pisum sativum* ssp. arvense) Variety Mir and spring pea (*Pisum sativum* ssp. sativum) variety Pleven 4. In: *Ecological Aspects of Grassland Management, Summaries of Posters*, 17-th EGF Meeting, Debrecen, May 18-21 1998, Eds. G. Nagy and K. Petö. p.73.
- Kosev, B., & Sachanski, S.** (2010). Comparative study of winter and spring fodder pea varieties (*Pisum sativum* L.), *Plant Sciences*, 47, 428-433.
- Kosev, V., Pachev, I., Angelova, S., Mikich, Al., & Sinjushin, A. A.** (2012). Assessment breeding value of hybrid crosses between some yield components in Pea (*P. sativum* L) varieties by using correlation and path analysis, *Russian Journal of Genetics*, 48 (1), 42–47. (online), www.researchgate.net
- Kuneva, V., & Sabeva, M.** (2022). Evaluation of the genetic variability of winter pea varieties (*Pisum sativum* L.) from the collection of IPGR – Sadovo, *Agronomy Research*, 20(x), ISSN: 1406-894X (in press).
- Sabeva, M., Kuneva, V., & Angelova, S.** (2014). Evaluation of pea (*Pisum sativum* L.) samples from the collection of IRGR - Sadovo based on cluster analysis, *SUB-Plovdiv*, vol. XII, pp. 294-297, ISSN- 1311-9419.
- Sabeva, M., & Angelova, S.** (2018). Possibilities for using pea (*Pisum Sativum* L.) for food and feed, New Knowledge Journal of Science Academic Publishing House „Talent“ University of Agribusiness and Rural Development, 7-2, p. 255-264, ISSN 2367-4598 (online); <http://science.uard.bg/index.php/newknowledge/issue/view/27>;
- Sabeva, M.** (2019). of PhD Thesis, Agro-biological and biochemical characterisation of *Pisum Sativum* L. genetic resources.
- Sabeva, M., & Angelova, S.** (2022). Agrobiological characteristic and potential for Bulgarian pea varieties, *Journal of Global Ecology and Environment* 14(3), 19-26, ISSN: 2454-264 <https://www.ikprpress.org/index.php/JOGEE/article/view/7438>
- Vasileva, V., & Kosev, V.** (2021). Biochemical assessment of peas *Pisum sativum* varieties. *Basrah Journal of Agricultural Sciences*, ISSN 1814-5868, 34(2), 195-203. <https://doi.org/10.37077/25200860.2021.34.2.15>
- Terrill, T., Rowan, A., Douglas, G., & Barry, T.** (1992). Determination of extractable and Bound Condensed Tannin Concentration in Forage Plants. Protein concentrate Meals and Cereal Grains. *J. Sci. Food Agric*, 58.
- Ward, J. H.** (1963). Hierarchical grouping to optimize an objective function. *Journal of the American Statistical Association*, 58, pp. 236-244.